

Т. ШЕВЧЕНКО І ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ М. ГОГОЛЯ

У статті йдеться про М. Гоголя як художній образ у поетичних творах російських авторів, а також у вірші Т. Шевченка "Гоголю". Автор акцентує на зовнішній поверховості трактування М. Гоголя російськими поетами і показує глибинне осмислення його Т. Шевченком як поетичного генія.

Ключові слова: *поетичний образ, живописна традиція, переклад, художнє узагальнення, романтичне відлуння, реалістичний дискурс, філософсько-естетична квінтесенція.*

"...Гоголь почастивав нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому спотикачем... Шевченко... протверезив нас... і вже з того часу іншим смаком нам у словесності запахло".

П. Куліш

Т. Шевченко і М. Гоголь, як знаємо, жили в одну епоху і протягом певного часу навіть в одному місті – в Петербурзі. Але зустрівся особисто їм не судилося жодного разу, і залишається загадкою, чи знав що-небудь автор "Тараса Бульби" про існування автора "Кобзаря". Задokumentованих свідчень про це поки що не виявлено. Натомість відомо безліч фактів, що Т. Шевченко про М. Гоголя знав дуже багато і не пропускав повз увагу жодного факту його творчості. Тільки у своєму "Журналі" він згадує його одинадцять разів, та близько десяти – в епістолярній спадщині. А крім того, Т. Шевченко створив живописну картину "Зустріч Тараса Бульби з синами" (1842) і поезію-послання "Гоголю" (1844).

"Зустріч Тараса Бульби з синами" – це перша живописна ілюстрація подій гоголівської повісті в усій українській і російській живописній традиції. Т. Шевченко виконав цю ілюстрацію на папері в техніці "сепія", коли опублікована була друга редакція "Тараса Бульби", тобто в 1842 році. Відтворено в ній епізод, коли Тарас із дружиною зустрів двох своїх синів, які прибули до батьківської хати на літні канікули, навчаючись у Київській колегії – майбутній Києво-Могилянській академії. У коментарях до останнього видання творів Т. Шевченка в 12 томах, між іншим, говориться у зв'язку з цим про Київську духовну академію. Автори коментарів припустилися тут неточності, оскільки в часи, про які йдеться в повісті "Тарас Бульба", в Києві духовної академії не було. В повісті один раз згадується просто академія, а вдруге – бурса. Т. Шевченко у своїй ілюстрації відтворив момент, коли Тарас іронічно кепкував із "попівських підрясників", у які були вбрані сини, а один із них – старший Остап –

за те кепкування пригрозив батькові: "Хоч ви й батько мені, а сміятись будете – їй-богу одлупцюю". Тарас не залишився в боргу за таку погрозу. "А як же ти, – сказав він, – будеш зо мною битися? Навкулачки чи що?" [2, 6–7].

Цю ілюстрацію вперше згадав бібліограф В. Горленко аж у 1888 р. як малюнок із назвою "Сцена з "Тараса Бульби"" [4, 82]. А перша публікація картини здійснена аж у 1951 р. в київському журналі "Україна", № 8. Оригінал її знаходиться в Петербурзі, в Державному музеї етнографії. Існує ще (вважають історики живопису) довільна копія цієї ілюстрації, виконана олійними фарбами співучнем Т. Шевченка по навчанню в Петербурзькій академії художеств І. Гуковським. Шевченкове полотно загалом дуже динамічне, психологічно (з елементом іронії в зображенні Тараса) насичене, емоційно зворушливе і випромінює відверту закоханість поета в українську історію, українську людність і, зрозуміло, у творчість М. Гоголя.

Про деякі риси цієї своєї закоханості (особливо щодо М. Гоголя), Т. Шевченко залишив зворушливі відгуки в листі до Варвари Рєпніної та в записах у "Журналі". В листі до В. Рєпніної читаємо: "Я всегда читал Гоголя с наслаждением. Наш Гоголь – истинный ведатель сердца человеческого (звернімо увагу на фразу "Наш Гоголь". – М. Н.)! Самый мудрый философ! И самый возвышенный поэт должен благовозветь перед ним как человеколюбом! Я никогда не перестану жалеть, что мне не удалось познакомиться лично с Гоголем. Личное знакомство с подобным человеком неоценённо, в личном знакомстве случайно иногда открываются такие прелести сердца, что не в силах никакое перо изобразить" [8, т. 6, 54]. Тут для професіонала в галузі мистецтв особливо значущими видаються слова Т. Шевченка про М. Гоголя як знавця таїни серця людського, як мудрого філософа і людинолюбця. В "Журналі" ж вартій особливої уваги запис, у якому Т. Шевченко відчув розвиток гоголівської традиції у творах молодого письменника-сатирика М. Салтикова-Щедріна: "О Гоголь, наш бессмертный Гоголь (знову "наш"! – М. Н.)! Какою радостью возрадовалася бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих. Други мои, искренние! Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную, опаскуженную чернь! За этого поруганного бессловесного смерда!" [8, т. 5, 93].

Мотив захисту "бессловесного смерда", як знаємо, є дуже суттєвим у міркуваннях практично всіх дослідників творчої спадщини Т. Шевченка й М. Гоголя; всі пишуть про гуманістичні ідеї в їхній творчості, про їхнє (в найширшому розумінні) людинолюбство та ін. Однак у поетичному шедеврї Т. Шевченка "Гоголю" прочитується мотив ще ширшого і саме поетичного узагальнення. Т. Шевченко почав працювати над цим твором у 1844 році. За

свідченням О. Афанасьєва-Чужбинського, поет того року записав перші чотири рядки вірша в альбом М. Гербеля в Ніжині, а Ю. Беліні-Кенджицький згадував, що Т. Шевченко згодом декламував уже десять рядків, перебуваючи в Києві. Повністю текст твору переписаний самим Т. Шевченком у рукописній збірці "Три літа" (1846), а в 1847 році дописана була і назва вірша "Гоголю", коли Т. Шевченко готував нове (не здійснене, як знаємо) видання "Кобзаря". Протягом тривалого часу вірш поширювався в рукописі, а опублікований уперше не в імперії, а в Лейпцигу з назвою "Думка" у збірці "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки" [7, 22–23]. Передав його видавцеві збірника Вольфу Гергарду Панько Куліш. У примітці до Шевченкових творів німецький видавець зазначив: "Следующие стихотворения были нам присланы (на малороссийском языке) с примечанием, что стихи Шевченки – выражение всеобщих, накопивших слов; не он плачет об Украине – она сама плачет его голосом" [7, 7]. "Про що" плакала Україна голосом Т. Шевченка нині знає кожен українець (і не тільки), але у вірші "Гоголю" варто звернути увагу принаймні на два таких моменти. По-перше, Шевченків ліричний герой тужить тому, що немає кому привітати "тую мову" і "великеє слово" України: *"Всі оглухли, похилились / В кайданах..."*. А по-друге, Т. Шевченко звертається до М. Гоголя ніби з докором: *"Ти смієшся, а я плачу, / Великий мій друже"* [8, т. 1, 284]. "Великим другом" Т. Шевченко міг назвати тільки найближчу йому за духом людину. У кінці вірша цю людину (М. Гоголя тобто) названо навіть братом: *"Нехай, брате – а ми будем / Сміяться та плакать"* [8, т. 1, 284]. Сміх і плач, отже, не протиставляються, а по-братньому єднуються, бо за ними стоїть єдине, спільне для обох геніїв убоління: *"За честь, славу, за братерство, / За волю України"* [8, т. 1, 284]. Відтак, з'являється в тексті твору філософія волі, недосяжної для обох митців волі рідної і безталанної України. Про те, що їх споріднює саме безталанна Україна і що вона однаково болючою бачиться обом письменникам-землякам, Т. Шевченко зацентрував уже в першій строфі вірша: *"За думою дума роєм вилітає, / Одна давить серце, друга роздирає, / А третя тихо, тихесенько плаче / У самому серці, може й Бог не бачить"*. Це, як сказали б музиканти, головна тема твору, філософсько-естетична квінтесенція його. Від неї далі пролягає шлях до перегуків у мотивах, однаково характерних для творчості і Т. Шевченка, і М. Гоголя: минулися, мовляв, часи, коли ревіли повсюдно гармати, а батьки, прагнучи волі України, могли вдатися навіть до синозгубства (як у Шевченкових "Гайдамаках" та в гоголівській повісті "Тарас Бульба"); нині ж, розвиває поет означену тему, своїх дітей Україна-вдовиця змушена вирощувати лиш для продажу *"в різницю москалеві"*, тобто – для солдатської служби як плати (*лепта удовиці*) *"престолові-отечеству"*. Цю тему (за

логікою) треба було вивершувати якимось підсумковим акордом; проза вимагала б при цьому, наприклад, роздумів про перспективи розвитку України, але Т. Шевченко, як поет, вдається до прийому антистрофи, що в перекладі з грецької означає "повернення". "Повернись" до строфи *"Ти смієшся, а я плачу"*, поет ще раз занурює читача в головну відмінність поетичного бачення України його ліричним героєм і М. Гоголем: *"Нехай, брате. А ми будем / Сміятися та плакати"*. Це типово романтична "відкритість фіналу" твору, яка в цьому випадку означає безнадію в одержанні Україною волі, цілковиту безвихідь буття в тому соціумі, де (згадаймо початковий розвиток головної теми вірша) *"всі оглухли – похилились / В кайданах..."*. Так, очевидно, думав у 1844 р. (коли писався вірш "Гоголю") не тільки ліричний герой поета, а й сам Т. Шевченко. Через рік, як знаємо, у нього з'явиться інший настрій; у "Заповіті" (1845) він уже буде *"рвати кайдани"* і волю України кропити *"вражою, злою кров'ю"*. Тут це міркування можна б продовжити в тому напрямку, який метафорично означив П. Куліш у словах, що стоять епіграфом до цього матеріалу: "Гоголь почастивав нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому спотикачем... Шевченко... протверезив нас... і вже з того часу іншим смаком нам у словесності запахло". Але це тема вже іншої розмови. Прикро, що її не можна вести в контексті з поезією російських авторів, які присвятили так багато своїх пустих слів генієві М. Гоголя. Для них ці проблеми незрозумілі в принципі, й перебувають вони, як сказав би І. Франко, "поза межами можливого". Саме тому упорядники збірника "Небесний вогонь" і не знайшли в ньому місця для Шевченкового послання "Гоголю"...

"Обо мне много толковали, разбирая кое-какие мои стороны, но главного существа моего не определили". Так писав М. Гоголь про себе у "Вибраних місцях з листування з друзями" [1, 120]. Але подібну думку можна повторити і стосовно Т. Шевченка чи й інших геніальних художників: пошуки їхнього "существа" триватимуть, мабуть, "доки світ у плінні літ" [3, 35]. І не лише зусиллями "чистих" літературознавців. Ще за життя і М. Гоголя й Т. Шевченка розгадати "причину" їхнього таланту намагалися також представники мистецької сфери: поети, драматурги, живописці, скульптори... На тему Шевченкового генія існує вже безліч романів, поем і драм, а над пам'ятником М. Гоголю, що на "собачьей площадке" в Москві, кепкує вже не одне покоління поетів. Останнім часом з'явився збірник поетичних творів, які присвячено виключно М. Гоголю [6]. Є в ньому вірші не тільки російських, а й, наприклад, одного шведського поета – Томаса Транстрьомера. А от для вірша Т. Шевченка "Гоголю" там місця не знайшлося. Хоча він існує і в російському перекладі М. Ісаковського. Більше того, той вірш написано ще за життя М. Гоголя, що є дуже суттєвим: з уміщених у згаданому збірнику

віршів п'ятдесяти п'яти поетів лише три, скажу так, прижиттєвих: Н. Язикова ("Николаю Васильевичу Гоголю", 1841), А. Григор'єва ("О, поцелуй!..", 1847) і С. Шевирьова ("Москвич. Н. В. Гоголю", 1848). Кожен із них стосувався якоїсь частковості в житті і творчості М. Гоголя, тоді як Т. Шевченко, здається, у своєму вірші "Гоголю", написаному в 1844 році, глянув на героя свого твору як на явище найзагальнішого плану, як на явище епохи.

М. Гоголь у цитованих на початку "Вибраних місцях..." вважав, що його художній голос по-справжньому чув лише О. Пушкін. "Он (Пушкін тобто. – М. Н.) мне говорил всегда, – писал М. Гоголь, – что еще ни у одного писателя не было этого дара... очертить в такой силе пошлость пошлого человека" [1, 120]. За всієї поваги до геніальності О. Пушкіна і М. Гоголя, така характеристика автора "Вечорів..." і "Мертвих душ" видається, як на мене, звуженою чи однобокою. М. Гоголь був значно глибшим явищем, ніж тільки художнім аналітиком (не знайду іншого слова) "пошлости пошлого человека". В цьому означенні, проте, відлунює зміст того нарікання самого М. Гоголя на сучасну йому літературну критику, яка, за його словами, "устала и запуталась от разборов загадочных произведений новейшей литературы, с горя бросилась в сторону и, уклонившись от вопросов литературных, понесла дичь" [1, 60]. Зображувати тільки "пошлость пошлого человека" чи ще якусь грань людської істоти – це й є якраз ухил від літературних питань, внаслідок чого народжувалася "дичь" у судженнях про мистецтво слова.

Про що писали за життя М. Гоголя поети Н. Язиков, А. Григор'єв і С. Шевирьов? Найбільш талановитим серед них був, звичайно, Н. Язиков – автор слів безсмертного романсу "Не людимо наше море...". Але його вірш-послання "Николаю Васильевичу Гоголю" безсмертним не назвеш. У ньому поет усього лишень висловив захоплення від того, що М. Гоголь у 1841 році вирвався "из этой нехристи немецкой" (якщо точніше, то з Італії, де перебував протягом кількох років. – М. Н.) і повернувся "на Русь, к святыне москворецкой". А я, мовляв, і досі переборюю "тоску и скуку / Тяжёлых лет в краю чужом". Кінцева мрія поета Н. Язикова – об'єднатися з М. Гоголем і зажити якимось спільним життям. Що ж являє собою М. Гоголь як явище літератури – у вірші жодного натяку. Один такий натяк зробив був А. Григор'єв у 1847 р., коли завершив свій восьмивірш "О, поцелуй!.." означенням щодо М. Гоголя "избранник судьбы", без якого "...Так уныло /... нам пусто в мире было". І все... С. Шевирьов у вірші "Москвич" по суті повторив мотив Н. Язикова про повернення М. Гоголя до Москви з-за кордону, а доповнив його лиш роздумами-запитаннями на зразок: про що думав М. Гоголь, коли побачив після тривалої розлуки "нивы / Малоросии", побачив також Парасок, Оксан та інших героїв своїх "Вечорів...", і зрештою – рідну матір, яку "смеется и рыдая, / Стал...

обнимать". Одне слово, типово графоманська оповідь про "блудного сина", який, повернувшись у рідний дім, "загадався отчего-то"... і замовк. Фінальні рядки вірша – теж типово графоманські: "Но пока промолвишь слово, / Я скажу тебе опять: / Милый Гоголь наш, здорово! / Дай тебя расцеловать". Згадається після такого "стихоплётства" хіба що есенінське з вірша "Собаке Качалова": "Как пьяный друг, ты лезешь целоваться".

Після трагічного 1852 року (року смерті М. Гоголя. – М. Н.) поетичні мотиви російських поетів трохи розширилися. Але те розширення видається нам у кращому разі хрестоматійним. Воно не виходило за рамки того "сміху крізь сльози", про який говорили його сучасники М. Гоголя, характеризуючи лише одну грань його творчості. В поетичну формулу цю грань чи не першим "завів" П. В'яземський через дванадцять років після смерті "русского Гомера" (як назвав М. Гоголя Леонід Глебов): "С ним и смеёмся над собой, / И над собой мы горько плачем". Це, можна сказати, один із найчастіше повторюваних мотивів усіх віршів, присвячених уже померлому М. Гоголю. Неважко помітити в ньому суто романтичний відзвук розуміння гоголівської художньої парадигми, а реалістичний дискурс її (зі значною дозою сатиричних вкраплень) найточніше, мабуть, "розшифрували" М. Некрасов і (через півстоліття після нього) Саша Чорний. Перший (М. Некрасов тобто) чи не в день похорону М. Гоголя торкнувся найганянішого дару людського ества: воно (те ество) при житті кожної іншої людини (особливо ж такої геніальної, як М. Гоголь) насамперед прокладає її з усіх боків; а починає щось розуміти в ній ("Как много сделал он... / как любил он – ненавидя" і т. ін.) лише тоді, коли побачить її труп. Це майже те, про що заговорить уже в наші часи відомий бразильський прозаїк Паоло Коельйо: "Люди чи не найбільше зловтішались, коли побачили Ісуса розп'ятим на хресті" [5, 287]. А зловтішались вони тому, що в масі своїй – це гоголівські ущербні типи (зважаємо на самокритику), які безсмертні, виявляється, від природи. Саша Чорний (другий, тобто, поет) у сторічний ювілей М. Гоголя (1909) помічав тих героїв "живими" скрізь і всюди:

*...Паелуша Чичиков – сановная особа...
На мёртвых душ портянки поставляет...
Манилов в Третей думе заседает...*

Жан Хлестаков работает в "России" (жандармська газета. – М. Н.),
Затем – в "Осведомительном бюро" (тобто сексотом. – М. Н.) і т. д.

До цього можна лиш додати, що через наступних сто років після Саші Чорного нічого (коли говорити про реалістичний відзвук творів М. Гоголя) у Росії (як і в Україні) не змінилося: в Думах та в Радах засідають ті ж герої "Мертвих душ", а пресу захопили ті ж самі

сексоти та прислужники жандармерії. Додавилося в їх числі хіба що ціле покоління безбожників, яке виросло "под пристальным проклятьем атеизма" ("Ночь под рождество" Белли Ахмадуліної), та безліч тихих і буїних типів із порушеною психікою, про що писав В. Висоцький у вірші "Сказал себе я – Брось писать!". Інших поетів Росії непокоїла в останні десятиліття або загадковість смерті М. Гоголя, або факт спалення-неспалення другого тому "Мертвих душ", або згадувана вже "собачья площадка", на якій (за радянської влади) поставлено "сидячий" пам'ятник письменнику біля "Дому-музею Гоголя" в Москві, та ще ситуація, коли з сучасного російського життя навіть "запах истины исчез". А. Вознесенський, щоправда, додав до всього цього роздум про "екзотику" похорону М. Гоголя та про те, що "Любят похороны в России, / Поминают, когда мертвы, / Забывая, пока живые". Начитавшись, очевидно, всього цього, шведський поет Т. Транстрьомер "порадив" М. Гоголю: "Так взойди ж на огненную колесницу и покинь эту страну".

За всієї, сказати б, правдивості в зображенні поетами таких мотивів (вони відомі були, звичайно, й М. Гоголю, запам'яталися присутнім на його похороні сучасникам, постійно відлунують у живучості його "пошлых" героїв і т. ін.) зважуємося сказати, що все це лише зовнішня суть гоголівського "существа" як художника великої ідеї, як митця, котрий ще в 25 літ (у ніч проти нового 1834 р.) був одержимий майже містичним передбаченням: "Я не знаю, как назвать тебя, мой Гений!.. О не разлучайся со мной! Я совершу... Я совершу. Жизнь кипит во мне. Труды мои будут вдохновенны. Над ними будет веять недоступное земле Божество. Я совершу!..". Внутрішній зміст цих передбачень продовжує залишатися загадковим ще й сьогодні, оскільки навіть у поетичних творах про нього не торкається головного в його творчості: він по-філософськи насамперед глибоко національний поет і "етим", як сказав би В. Маяковський, найбільше "інтересен". Наголошую: не прозаїк, а таки поет, бо будь-яку подію він не описує (як властиво прозаїкам), а з першої ж фрази своєї занурює в неї читача-рецептора. Дуже рішучий крок до розгадки такого феномена гоголівського таланту зробив Т. Шевченко у вірші "Гоголю". Це, як здається, протягом тривалого часу найочевидніше відчувала хіба що цензура Російської імперії, яка не допустила цього вірша до друку ні за життя М. Гоголя, ні за життя Т. Шевченка. Хоча така можливість була, принаймні за життя Т. Шевченка, коли він публікував нові твори в періодиці чи коли готувався до видання в 1860 році повніший (за виданий у 1840 році) "Кобзар". Щоправда, не відомо, чи сам Т. Шевченко цього хотів.

1. Гоголь Н. Выбранные места из переписки с друзьями. – М., 1990.
2. Гоголь М. Повісті. Найкращі українські переклади у 2-х томах. – Т. 2. – К., 2009.
3. Драч І. Смерть Шевченка // Драч І. Сонце і слово. – К., 1978.
4. Киевская старина. – 1888. – № 6.
5. Коельо П. Победитель остаётся один. – М., 2010.

6. "Небесный огонь. Поэты Гоголю". – Москва, 2012. 7. Новые стихотворения Пушкина и Шевченки. – Лейпциг, 1859. 8. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: у 12 т. – Т. 1–6. – К.: Наукова думка, 2001–2003.

Надійшла до редколегії 25.10.13

Наенко М. Т.

Шевченко и художественный образ Н. Гоголя

В статье речь идёт о Н. Гоголе как художественном образе в поэтических произведениях российских авторов, а также в стихотворении Т. Шевченко "Гоголю". Автор акцентирует, что российским поэтам удалось отразить в основном внешние черты гоголевского образа; внутренняя глубина Н. Гоголя как гения литературы и философии раскрыта в поэзии Т. Шевченко "Гоголю".

Ключевые слова: поэтический образ, живописная традиция, перевод, художественное обобщение, романтический отзвук, реалистический дискурс, философско-эстетическая квинтэссенция.

Naenko T.

Taras Shevchenko and Artistic Image of Mykola Gogol

The article is dealt with Mykola Gogol's artistic image portrayed in poetical works of Russian authors as well as in the poem of Taras Shevchenko called "To Gogol". The author emphasizes that Russian poets have chiefly managed to display the external features of Gogol's image, while the internal depth of Gogol as genius of literature and philosophy has been well shown by Taras Shevchenko's in his poem "To Gogol".

Key words: poetic image, pictorial art tradition, translation, artistic generalisation, romantic repercussions, realistic discourse; philosophical and aesthetic quintessence.

УДК 821.161.2-94.091“19”

*М. Федунь, канд. філол. наук, доц.,
Івано-Франківський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти*

ОБРАЗ І СЛОВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НАЦІЇ (перша половина ХХ століття)

У статті йдеться про духовну присутність Т. Шевченка, його поетичного слова на сторінках західноукраїнських спогадів перших десятиліть ХХ ст. Предметом уваги автора стали спомини М. Заклинського, В. Куровського, П. Семикієського. Спогадовий доробок на тему визволення нації, який належить галицьким авторам, відкриває настрої, уподобання й погляди інтелігенції, вихованої на неперебутніх поезіях українського пророка, і засвідчує соборницьке поле вітчизняної мемуарної літератури.

Ключові слова: мемуари, спогади, спогадувачі, ремінісценції.

Перші десятиліття ХХ сторіччя, особливо період визвольних змагань українського народу, – це час, коли надзвичайно гостро